

УДК 37.378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-39>

Людмила БОРОВИК,
orcid.org/0000-0003-2949-2187
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальнонаукових та інженерних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) *blv_nadpsu@ukr.net*

Олег БОРОВИК,
orcid.org/0000-0003-3691-662X
доктор технічних наук, професор,
заступник начальника відділу організації освітньої та наукової діяльності
Адміністрації Державної прикордонної служби України
(Київ, Україна) *bov_nadpsu@ukr.net*

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ТРЕТІМ (ОСВІТНЬО-НАУКОВИМ) РІВНЕМ

В умовах сьогодення актуальності набуває завдання формування високопрофесійного, компетентного та мислячого офіцера-науковця, який вмє здійснювати глибокий аналіз досліджуваної проблеми, визначати наукові завдання і мету, намічати шляхи їх вирішення та реалізації, коректно застосовувати методи наукових досліджень, надавати практичні рекомендації щодо методів і засобів досягнення ефективних результатів оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів. Важливим питанням є пошук новітніх підходів до якісної підготовки здобувачів вищої освіти за третім (освітньо-науковим) рівнем у відомчих вищих військових навчальних закладах, таких як Національна академія Державної прикордонної служби України.

Метою статті є представлення методичних особливостей та рекомендацій щодо навчання майбутніх докторів філософії у сфері безпеки державного кордону.

Процес викладання обов'язкових навчальних дисциплін таких, як «Методи наукових досліджень», для здобувачів вищої освіти за третім (науково-освітнім) рівнем за спеціальністю 252 Безпека державного кордону має низку методичних особливостей, які описані та обґрунтовані у статті. Крім того, авторами представлено цикл та структуру лабораторних робіт з обов'язкової навчальної дисципліни «Методи наукових досліджень» із практичними завданнями, виконання яких сприяє активізації навчальної і пізнавальної діяльності ад'юнктів, формуванню у них переконання у важливості набутих знань для проведення досліджень і власних наукових розвідок.

Врахування представлених методичних особливостей під час викладання для майбутніх докторів філософії дозволило підвищити їх успішність і якість з навчальної дисципліни на 20%.

Ключові слова: майбутній доктор філософії, безпека державного кордону, лабораторні роботи, методичні особливості, методи наукових досліджень.

Liudmyla BOROVYK,
orcid.org/0000-0003-2949-2187
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of General Scientific and Engineering Disciplines Department
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named by Bohdan Khmelnytskyi
(Khmelnyskyi, Ukraine) *blv_nadpsu@ukr.net*

Oleh BOROVYK,
orcid.org/0000-0003-3691-662X
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Deputy Head of the Department of Organization of Educational and Scientific Activities of the Administration
State Border Guard Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) *bov_nadpsu@ukr.net*

METHODOICAL FEATURES OF TEACHING EDUCATIONAL DISCIPLINES OF COMPULSORY EDUCATIONAL COMPONENT FOR GRADUATES OF HIGHER EDUCATION BY THIRD (EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC) LEVEL

In today's conditions, the task of forming a highly professional, competent and thinking officer-scientist, who is able to carry out in-depth analysis of the research problem, determine scientific tasks and goals, outline ways to solve and implement them, correctly apply research methods, provide practical recommendations on methods and tools achieving

effective results of operational and service activities of border units. An important issue is the search for new approaches to quality training of applicants for higher education at the third (educational and scientific) level in departmental higher military educational institutions, such as the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. The purpose of the article is to present the methodological features and recommendations for the training of future doctors of philosophy in the field of state border security.

The process of teaching compulsory subjects such as "Research Methods" for graduates of the third (scientific and educational) level in the specialty 252 State Border Security has a number of methodological features that are described and justified in the article. In addition, the authors present the cycle and structure of laboratory work in the compulsory discipline "Research Methods" with practical tasks, the implementation of which contributes to the activation of educational and cognitive activities of associates, forming their belief in the importance of acquired knowledge for research and their own scientific intelligence. Taking into account the presented methodological features when teaching for future doctors of philosophy allowed to increase their success and quality of the discipline by 20%.

Key words: future doctor of philosophy, security of the state border, laboratory works, methodical features, methods of scientific researches.

Постановка проблеми. Сучасні умови реформування суспільства та змісту діяльності правоохоронних органів, до яких відноситься Державна прикордонна служба України, ставлять перед майбутніми докторами філософії у галузі безпеки державного кордону завдання щодо проведення ґрунтовних наукових досліджень, результати яких могли б надати дієві практичні рекомендації для підвищення ефективності діяльності зазначених структур. Актуальності набуває завдання формування високопрофесійного та мислячого офіцера-науковця, який вміє здійснювати глибокий аналіз досліджуваної проблеми, визначати наукові завдання і мету, намічати шляхи їх вирішення, коректно застосовувати методи наукових досліджень і саме головне – на основі отриманих результатів надавати практичні рекомендації щодо методів і засобів досягнення максимально можливих результатів оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів (Боровик О. В., Боровик Л. В., 2009: 14). Тому важливим питанням є пошук новітніх підходів до ефективної підготовки здобувачів вищої освіти за третім (освітньо-науковим) рівнем у відомчих вищих військових навчальних закладах, таких як Національна академія Державної прикордонної служби України.

Аналіз досліджень. Зазначеній проблемі присвячено праці відомих науковців А. Корецького (Щипанський П. В. Корецький А. А., 2018: 136-142), Ю. Козловського (Козловський Ю. М., 2017: 143-145), Є. Ніколаєва (Ніколаєв Є., 2016), С. Ніколаєвої (Ніколаєва С. Ю., 2017: 36-46), П. Щипанського (Щипанський П. В. Корецький А. А., 2018: 136-142) та ін. Деякі питання підготовки здобувачів вищої освіти за третім (освітньо-науковим) рівнем висвітлюються в наукових доробках М. Зайцева, Г. Капосльоз (Капосльоз Г. В., Зайцев М. М. та ін., 2018: 136-142) та ін., а окремі аспекти підготовки майбутніх докторів філософії у вищій військовій школі розглядаються у розвідках А. Вітченка (Вітченко А., 2020: 91-102) та ін. Але, на жаль,

в проаналізованих наукових джерелах представлено критичні зауваження та рекомендації існуючих підходів підготовки зазначеної категорії здобувачів вищої освіти, проблеми та загальні шляхи їх подолання тощо, а питанням методичних аспектів викладання навчальних дисциплін освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії з метою формування загальних і професійних компетентностей та досягнення програмних результатів навчання не приділено достатньо уваги.

Мета статті. Отже, метою статті є представлення методичних особливостей та рекомендацій щодо навчання майбутніх докторів філософії у сфері безпеки державного кордону.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети статті зупинимось на аналізі навчальних планів підготовки докторів філософії за спеціальністю 252 Безпека державного кордону. З огляду на усе вищесказане, важливо не просто описати методичні особливості викладання навчальних дисциплін обов'язкового блоку освітньо-наукової програми, з'ясувати причини їх існування. Варто відмітити, що в ад'юнктурі академії за даною спеціальністю навчаються офіцери-прикордонники, які закінчили бакалавратуру за однією з спеціальностей, за якими проводить підготовку зазначений вищий військовий навчальний заклад (Правоохоронна діяльність, Філологія, Психологія, Безпека державного кордону), мають вищу освіту за другим (магістерським) рівнем та набули практичного досвіду під час виконання оперативно-службових обов'язків за призначенням. І тут виникає проблема – рівень магістра здобувача вищої освіти за третім (освітньо-науковим) рівнем не завжди отриманий ним за спеціальністю 252 Безпека державного кордону. А це означає, що ад'юнкт не має достатнього рівня математичної підготовки, щоб ґрунтовно засвоїти основні методи наукових досліджень, що використовуються для обґрунтування результатів проведених розвідок в галузі безпеки державного кордону. Необхідність відповідних математичних знань та наявності умінь ефективного застосування сучасних

інформаційних технологій підтверджує зміст компетентностей та програмних результатів навчання, що представлені у освітньо-науковій програмі за спеці-

альністю 252 Безпека державного кордону, а саме (Освітньо-наукова програма зі спеціальності 252 «Безпека державного кордону», 2021):

Загальні компетентності	
ЗК1	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, самостійно виконувати теоретичні та/або експериментальні дослідження зі спеціальності безпека державного кордону за допомогою загальнонаукових та специфічних методів на основі засвоєних основних концепцій та розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та сучасного стану наукових знань за спеціальністю, до використання результатів наукових досліджень з інших галузей знань для досягнення мети власного наукового дослідження, ефективно використовувати сучасну методологію наукових досліджень, до оптимального пошуку необхідної інформації
ЗК6	Здатність до ефективного застосування сучасних інформаційних технологій у науковій діяльності та науково-педагогічній діяльності.
Фахові компетентності	
ФК3	Здатність до застосування методів наукових досліджень при дослідженні проблем у сфері безпеки державного кордону.
ФК4	Здатність удосконалення існуючих та створення нових моделей і методик, що можуть застосовуватись при дослідженні проблем оперативно-службової діяльності органів і підрозділів Державної прикордонної служби України.
Програмні результати навчання	
ПРН1	Мати передові концептуальні та методологічні знання в сфері військового управління на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку, отримання нових знань та/або здійснення інновацій.
ПРН3	Планувати і виконувати експериментальні та/або теоретичні дослідження з безпеки державного кордону та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасних інструментів, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми.
ПРН4	Розробляти, удосконалювати та досліджувати концептуальні, математичні і комп'ютерні моделі процесів і систем, ефективно використовувати їх для отримання нових знань та/або створення інноваційних продуктів у сфері безпеки державного кордону та дотичних міждисциплінарних напрямках.
ПРН7	Розробляти та реалізовувати наукові та/або інноваційні проекти, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язувати значущі наукові та технологічні проблеми у сфері безпеки державного кордону з дотриманням норм академічної етики і врахуванням соціальних, економічних, екологічних та правових аспектів.

Зважаючи на усе вищесказане, важливо правильно організувати роботу ад'юнктів на заняттях, щоб досягти максимального результату щодо розуміння і засвоєння методів наукових досліджень, а також подолання психологічного бар'єру щодо їх використання у власних наукових розвідках, який, зазвичай, є характерним для осіб, котрі не мають достатньої фундаментальної підготовки.

Отже, зупинимось детальніше на методичних особливостях викладання навчальної дисципліни «Методи наукових досліджень», яка входить до обов'язкової освітньої компоненти освітньо-наукової програми підготовки докторів філософії за спеціальністю 252 Безпека державного кордону.

Досвід викладання авторами зазначеної дисципліни дозволив виділити низку особливостей у методиці її викладання, впровадження яких в освітній процес сприяє формуванню в ад'юнктів переконання у необхідності і важливості набутих знань, вмінь та навичок при вивченні методів наукових

досліджень, а також впевненості у власних можливостях щодо їх використання у своїх роботах.

Перше, на що потрібно звернути увагу, це на простоту викладу навчального матеріалу – необхідно знайти такий підхід до пояснення, щоб для його розуміння було достатньо знань, набутих у школі. Потрібно навчитися говорити про складні речі простою мовою, посилаючись при цьому на приклади з оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів.

А це, в свою чергу, вказує на необхідність відповідної підготовки викладача, який повинен ґрунтовно розібратись у процесах і явищах, що відбуваються у сфері безпеки державного кордону. І це є другою методичною особливістю викладання навчальної дисципліни.

Наступне, на що потрібно звернути увагу, це на структурі тематичного плану робочої програми навчальної дисципліни. На глибоке переконання авторів статті найбільш вдалим видом занять

для досягнення успішного результату засвоєння навчального матеріалу, у даному випадку, є лабораторні роботи. Саме під час її виконання майбутній доктор філософії має можливість самостійно під керівництвом викладача використати один з методів наукових досліджень для вирішення конкретного завдання. Для спрощення організації такого виду занять потрібно для ад'юнктів розробити відповідне дидактичне забезпечення, а саме заняття повинне мати чітку структуру – три основних етапи.

1 етап – *коротке повторення необхідного теоретичного матеріалу*, під час якого наводяться основні теоретичні положення і формули, необхідні для виконання відповідної роботи.

2 етап – *розв'язування контрольного прикладу* – викладач чітко і детально пояснює методику розв'язування конкретного завдання, аналогічного до того, яке ад'юнкти будуть виконувати самостійно.

3 етап – *індивідуальна самостійна робота здобувача вищої освіти* – ад'юнкти приступають до виконання власного завдання, оформлення звіту з лабораторної роботи. При оцінюванні звіту звертається особлива увага на мету роботи, отримані результати та коректність зроблених висновків.

Наступною методичною особливістю є практична значущість завдань, що виносяться на лабораторну роботу. Усі завдання повинні бути аналогічні до тих, які мають місце в оперативнослужбовій діяльності прикордонних підрозділів та можуть бути використані у наукових дослідженнях майбутніх докторів філософії. Нижче наведена тематика лабораторних робіт та зміст завдань, що пропонуються до виконання.

Тема 1. Елементи прикладної математики

1. Наближене розв'язування рівнянь.

Сутність завдання полягає у відшуканні точки зустрічі (координат зіткнення) ракети супротивника та снаряда для її знищення за умови відомих траєкторій їх польоту.

Для розв'язування представленої задачі використовується один з найбільш використовуваних наближених методів розв'язування рівнянь – метод половинного ділення.

2. Інтерполяційний поліном Лагранжа.

Оскільки при проведенні наукових досліджень досить часто виникає необхідність встановлення залежності між величинами, які отримані експериментальним шляхом, то ад'юнктам пропонується ознайомитись з інтерполяційним поліномом Лагранжа і під час виконання лабораторної роботи встановити аналітичний вираз функціональної залежності між двома величинами за допомогою зазначеного методу.

З точки зору практичного спрямування такого завдання, то це може бути, наприклад, залежність між часом доби та ймовірністю затримання порушника кордону прикордонним підрозділом.

3. Чисельне інтегрування.

Під час виконання даної лабораторної роботи здобувач вищої освіти повинен наближено за допомогою методів чисельного інтегрування (метод прямокутників, метод трапецій, метод Сімпсона) обчислити шлях, який пройде прикордонник для затримання порушника за певний проміжок часу, якщо відомий закон зміни швидкості його руху для даного типу місцевості та за даних погодних умов.

Тема 2. Ймовірнісні методи наукових досліджень

1. Розподіл пошукових ресурсів.

Дана лабораторна робота має на меті продемонструвати ад'юнктам, яким чином можна використати ймовірнісні методи (основні теорії ймовірностей та наслідки з них) до розв'язування конкретної прикладної задачі про розподіл наявних пошукових ресурсів у районах пошуку об'єкта, що порушив державний кордон, якщо відомі ймовірності його перебування у тому чи іншому районі та ймовірності виявлення об'єкта кожною пошуковою одиницею.

2. Побудова законів розподілу випадкових величин.

При виконанні завдання цієї лабораторної роботи здобувач вищої освіти, наприклад, буде закон розподілу кількості транспортних засобів, що можуть вийти протягом доби для патрулювання на кордоні, якщо відомою є надійність роботи одного засобу та наявна кількість транспорту у прикордонному підрозділі, обчислює числові характеристики побудованого закону та робить на їх підставі відповідні висновки.

Тема 3. Статистичні методи

1. Знаходження параметрів нормального розподілу на основі експериментальних даних.

Результатом виконання завдання за темою лабораторної роботи ад'юнкти мають побудувати диференціальну функцію нормального закону розподілу на основі результатів розсіювання снарядів по віддалі при стрільбі з певного виду озброєння, визначити ширину полоси ураження та побудувати графік нормальної кривої.

2. Застосування статистичних критеріїв до обробки експериментальних даних.

Під час виконання роботи необхідно за допомогою критерію Пірсона перевірити гіпотезу про нормальний закон розподілу кількості затриманих порушників державного кордону протягом доби на заданому рівні статистичної значущості.

3. Можливості дисперсійного аналізу для оцінки впливу фактору.

Дисперсійний аналіз є потужним математичним апаратом для встановлення ступеня впливу фактора на той чи інший процес, і майбутні доктори філософії в галузі безпеки державного кордону повинні вміти визначати дієві фактори, що впливають на ефективність оперативно-службової діяльності. Тому завданням даної лабораторної роботи є визначення ступеня впливу, наприклад, практичного досвіду командира на якість виконання прикордонним підрозділом завдань за призначенням.

Тема 4. Теорія планування експерименту

1. Знаходження аналітичного виразу функції за результатами експерименту.

Завданням є встановлення функціональної залежності між місяцем року та ймовірністю затримання нелегалів при перетині кордону в залежності від пори року (погодних умов).

2. Побудова лінії регресії та встановлення тісноти кореляційного зв'язку.

Ад'юнкт при виконанні даної лабораторної роботи повинен встановити чи існує кореляційний зв'язок між вартістю затриманої на кордоні контрабанди та часом огляду транспортного засобу і, якщо він має місце, то встановити тісноту такого зв'язку за допомогою статистичних критеріїв.

Тема 5. Оптимізаційні методи наукових досліджень

1. Розв'язування основної задачі лінійного програмування графічним методом.

Під час виконання даної лабораторної роботи ад'юнкт розробляє оптимальні пропозиції щодо знищення об'їзних шляхів доставки контрабанди на ділянці прикордонного підрозділу за критерієм мінімізації сумарного часу роботи сформованих бригад, якщо відомі вартості їх роботи та обсяг виділених коштів, мають місце часові обмеження та відома загальна протяжність об'їзних шляхів, що підлягають знищенню.

2. Розв'язування основної задачі лінійного програмування симплексним методом.

Завданням лабораторної роботи є відпрацювання оптимальних пропозицій з мінімальними затратами щодо перевезення пального на базу зберігання паливно-мастильних матеріалів прикордонного підрозділу, якщо відомі обсяги пального, можливості транспортного парку та вартість перевезень.

3. Відшукування розв'язку транспортної задачі.

Здобувач вищої освіти складає план перевезень доставки озброєння до прикордонних підрозділів, що має найменшу вартість. При цьому відомими є запаси кожного складів, потреби кожного підрозділу та вартість перевезення 1 ум. од. озброєння. Задача розв'язується методом потенціалів.

Представлена тематика та зміст завдань 13 лабораторних робіт допомагають майбутньому доктору філософії зрозуміти можливості методів наукових досліджень для проведення власних розвідок (Боровик О.В., Боровик Л.В., 2009).

Ще однією методичною особливістю є використання під час проведення лабораторних робіт інформаційно-телекомунікаційних технологій для досягнення програмних результатів навчання. На сьогодні ці вміння є надзвичайно важливими потрібними, як офіцеру-прикордоннику, так і науковцю-досліднику. Саме їх використання сприяє спрощенню сприйняття навчального матеріалу, активізує пізнавальну та самостійну активність здобувача вищої освіти та формує переконання у важливості набутих знань для проведення наукових досліджень.

Висновки. Підсумовуючи усе вище сказане, варто зазначити, що процес викладання обов'язкових навчальних дисциплін таких, як «Методи наукових досліджень», для здобувачів вищої освіти за третім (науково-освітнім) рівнем вищої освіти за спеціальністю 252 Безпека державного кордону має низку методичних особливостей, а саме: простота викладу навчального матеріалу; ґрунтовність підготовки до занять викладацького складу; переважна більшість лабораторних робіт серед видів занять з навчальної дисципліни; чітка структурованість і організація лабораторних робіт; наявність відповідного дидактичного забезпечення; практична та прикладна значущість завдань; обов'язкове використання інформаційно-телекомунікаційних технологій на лабораторних роботах. Врахування представлених особливостей під час викладання для майбутніх докторів філософії дозволило підвищити їх успішність і якість з навчальної дисципліни на 20%.

У подальшому планується розробити та апробувати подібний цикл лабораторних робіт для викладання вибіркового дисциплін математики-статистичного циклу освітньо-наукової програми «Освітні, педагогічні науки» для ад'юнктів Національної академії Державної прикордонної служби України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровик О. В., Боровик Л. В. Дослідження операцій в оперативно-службовій діяльності органів охорони державного кордону: Підручник. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2009. 444 с.

2. Вітченко А. Підготовка майбутніх докторів філософії у вищій військовій школі: досвід, проблеми, шляхи вдосконалення. *Військова освіта*, 2020. №1 (41). С.91-102.
3. Козловський Ю. М. Інтегративний підхід до підготовки майбутніх докторів філософії у галузі наук про освіту. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 5-6 жовтня 2017 р.)*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. С. 143-145.
4. Ніколаєв Є. Як в Україні створити сучасну систему підготовки докторів філософії (Ph.D.)? URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/How-to-create-a-modern-PhDsystem-in-Ukraine.pdf>.
5. Ніколаєва С. Ю. Підготовка доктора філософії: загальна характеристика освітньо-наукової програми зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». *Іноземні мови*, 2017. №3 (91). С. 36-46.
6. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 252 «Безпека державного кордону». Хмельницький: НАДПСУ, 2021. 25с.
7. Щипанський П. В. Корецький А. А., Капосльоз Г. В., Зайцев М. М. Організація підготовки докторів філософії у країнах Європейського союзу та Україні: стан, тенденції, перспективи. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*, 2018. № 2 (63). С. 136-142.

REFERENCES

1. Borovyk O. V., Borovyk L. V. Doslidzhennia operatsii v operatyvno-sluzhbovii diialnosti orhaniv okhorony derzhavnoho kordonu [Research of operations in the operational and service activities of state border guards]. Pidruchnyk. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho, 2009. 444 p. [in Ukrainian].
2. Vitchenko A. Pidhotovka maibutnikh doktoriv filosofii u vyshchii viiskovii shkoli: dosvid, problemy, shliakhy vdoskonalennia [Training of future doctors of philosophy in higher military school: experience, problems, ways to improve]. *Viiskova osvita*, 2020. №1 (41). pp.91-102. [in Ukrainian].
3. Kozlovskiy Yu. M. Intehratyvnyi pidkhid do pidhotovky maibutnikh doktoriv filosofii u haluzi nauk pro osvitu. Pidhotovka doktoriv filosofii (PhD) v umovakh reformuvannia vyshchoi osvity [An integrative approach to the training of future doctors of philosophy in the field of educational sciences. Training of Doctors of Philosophy (PhD) in the context of higher education reform]. *Materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii (Zaporizhzhia, 5-6 zhovtnia 2017 r.)*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2017. S. 143-145. [in Ukrainian].
4. Nikolaiev Ye. Yak v Ukraini stvoryty suchasnu systemu pidhotovky doktoriv filosofii (Ph.D.)? [How to create a modern system of training doctors of philosophy (Ph.D.) in Ukraine?]. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/How-to-create-a-modern-PhDsystem-in-Ukraine.pdf>. [in Ukrainian].
5. Nikolaieva S. Iu. Pidhotovka doktora filosofii: zahalna kharakterystyka osvitno-naukovoї prohramy zi spetsialnosti 011 «Osvitni, pedahohichni nauky» [Preparation of a doctor of philosophy: general characteristics of the educational-scientific program in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences»]. *Inozemni movy*, 2017. №3 (91). pp. 36-46. [in Ukrainian].
6. Osvitno-naukova prohrama zi spetsialnosti 252 «Bezpeka derzhavnoho kordonu» [Educational and scientific program in the specialty 252 «State Border Security»]. Khmelnytskyi: NADPSU, 2021. 25p. [in Ukrainian].
7. Shchypanskyi P. V. Koretskyi A. A., Kaposloz H. V., Zaitsev M. M. Orhanizatsiia pidhotovky doktoriv filosofii u krainakh Yevropeiskoho soiuzu ta Ukraini: stan, tendentsii, perspektyvy [Organization of training of doctors of philosophy in the countries of the European Union and Ukraine: state, tendencies, prospects]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho*, 2018. № 2 (63). pp. 136-142. [in Ukrainian].